

PONGRÁCZ Alex

Nemzeti Közszerzői Egyetem
Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar
Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék
Budapest, Magyarország
Pongracz.Alex@uni-nke.hu

AZ IRODALOM VISSZAVÁG, AVAGY A SZERVEZETI TÚLHATALOM KÉRDÉSEI KAFKA A PER CÍMŰ MUNKÁJÁBAN ÉS GLOBALIZÁLT VILÁGUNKBAN

**Književnost uzvrća udarac, ili pitanje institucionalne
nadmoći u Kafkinom *Procesu* i u našem globalizovanom svetu**

**Literature Strikes Back, or the Question of Organisational
Supremacy in Kafka's *The Trial* and in Our Globalised World**

A tanulmány Franz Kafka *A per* című művét elemzi a szervezeti túlhatalom és a bürokratikus működésmód egyes vonatkozásaira koncentrálna. Emellett párhuzamot von napjaink globális társadalmának hasonló tendenciáival. Az információs/fogyasztói társadalom és a globalizáció „hívószavaival” jellemezhető jelenlegi világrendszerben ugyanis túlon túl sok anomália létezik ahhoz, hogy Kafka írásait újra felfedezzük. A szerző elsősorban a bürokráciaelméletek oldaláról közelítve igyekszik Kafka klasszikus regényét aktualizálni, s tisztában van azzal, hogy a bürokrácia működési mechanizmusának vizsgálatán túlmenően egyéb szempontok is felmerülhetnek a mű interpretációjával összefüggésben. Ezekre az értelmezési lehetőségekre utal ugyan, ám a vizsgálat szempontjából csak periferikusan érinti. A globalizációs tendenciák bekapcsolása a Kafka-elemzésbe a későbbiek folyamán új elemzési kereteknek ágyazhat meg, és új aspektusokkal gyarapíthatja a Kafka-értelmezések tárházát.

Kulcsszavak: Franz Kafka, jog és irodalom, bürokrácia, globalizáció, szervezeti túlhatalom

Habent sua fata libelli – azaz minden könyvnek megvan a maga sorsa, tartotta az ősi mondás. Fokozottan igaz ez a megállapítás a német ajkú, zsidó származású, Prágában tevékenykedő író, Franz Kafka életművére – hiszen az

író végakarata gyanánt arra kérte barátját, bizonyos Max Brodot, hogy néhány kivételtől eltekintve égesse el valamennyi kéziratát, illetve próbálja megtiltani a már megjelent művek újbóli kiadását. Szerencsére a végrendeleti végrehajtó nem Kafka kérésének megfelelően cselekedett, így az író munkái az utókor számára is fennmaradhattak. Ennek köszönhető, hogy számos generáció kószolhatott bele Kafka merev tárgyyszerűségébe: abba a hideg objektivitásba, amellyel a legabszurdabb, leggroteszkebb és legijesztőbb eseményláncolatokat tárgyalja. Ekként „menekült meg” *A per* is, amely meglátásunk szerint a szervezeti túlhatalom kérdéseinek vizsgálatára, ezen keresztül pedig a globalizáció korunkban érvényesülő tendenciáinak feltérképezésére is kiválóan alkalmas munka.

„Valaki megrágalmazhatta Josef K.-t, mert noha semmi rosszat sem tett, egy reggel letartóztatták. Háziasszonyának, Grubachnénak a szakácsnője, aki nyolc óra tájt naponta behozta a reggelijét, ezúttal nem jött” (Kafka 1968, 9). Ezekkel a már-már kultikusnak tekinthető sorokkal kezdődik Kafka monumentális alkotása, *A per*. Kafka közismerten a bürokrácia, a „dokumentummá silányított” ember, a „beírtak engem mindenféle könyvbe” jelenségének hiteles krónikása¹, aki groteszk, paradox módon, szürreális elemekkel tarkított műveiben reális képet igyekszik festeni a társadalomban tapasztalható elidegenedés folyamatáról.² Kafka hősei képtelenné válnak arra, hogy a saját sorsuk felől döntsenek; „szabad akaratuk legfeljebb illúzió, a velük zajló történéseknek elszenvetői, nem pedig alakítói” – érvel Filó Mihály (Filó 2020, 209). A karkai megközelítésben a modern társadalom egy cél nélkül lebegő entitás, a talaját vesztett, abszurd és felfoghatatlan világ értelmetlen halandzsát produkáló tolmácsa, amelynek végláthatatlan bürokratikus processzusai az emberi lét minden mozzanatát áthatják. Valahogy úgy, ahogyan Max Weber beszélt a szerinte egyébként pozitív jellemzőkkel rendelkező bürokrácia lehetséges elfajzásáról:

A bürokrácia egy élettelen gép: megmerevedett szellem. [...] Ez a gép [...] munkálkodik ma azon, hogy felépítse a jövő szolgátságának házát, ahova az emberek egykor talán tehetetlenül fejet hajtva kényszerülnek majd belépni, mint az óegyiptomi állam fellahjai, ha ügyeik intézésében szemükben a végső és egyetlen érték kizárólag a technikailag jó, azaz a racionális hivatalnoki igazgatás és gondoskodás marad (Weber 1970, 403).

¹ Kafka nyilatkozta egy alkalommal beszélgetőpartnere, bizonyos Janouch felvetésére, hogy a hivatalnokok nem ölnék embert – vagy talán mégis: „eleven, formálódni képes emberekből halott, változtathatatlan aktaszámot csinálnak”. Márpedig Kafka a prágai Munkás-Balesetbiztosító tisztviselőjeként igazán tudhatta, hogy mit jelentett az Osztrák–Magyar Monarchia közigazgatási szervezrendszerének része lenni (Janouch 1972, 36).

² „Egy Kafka-könyv a maga szerény lehetőségei között [...] éppenséggel a diszharmónia, a megbillent egyensúly, a cserepekre tört teljesség, egyén és társadalmi valóság reménytelen szembenállásának ábrázolásával szembesíti az olvasót” (Pók 1981, 10).

Mert miről is szólnak nagy vonalakban a művész alkotásai? Ugyanarról a rideg és elidegenedett világról, amelyről Nyikolaj Vasziljevics Gogol, Kosztolányi Dezső vagy éppen József Attila bizonyos művei is: a bürokrácia labirintusában eltévedt, „kartoték-adattá” és dokumentummá silányított emberről, aki nem találja az Ariadné-fonalat, miként az a Josef K. sem, aki Dávidként próbálna szembeszállni a „Szervezet” Góliátjaival, ám ő maga még parittyával sem rendelkezik az egyenlőtlen küzdelemben. A *per* ennek köszönhetően az egzisztenciális bizonytalanságot és az egyén instabil társadalmi pozícióját kívánja sugallni. A világ, amelyben K.-nak vegetálnia kell, groteszk, abszurd és misztikus komponensekkel átszótt. Szinte ellentéte a mindennapi tudatunk által érzékelt, általunk racionálisként tételezett világnak – mondhatnánk, bár gyakran érezzük úgy magunk is, hogy teljességgel ki vagyunk szolgáltatva az Univerzum törvényeinek.

Josef képtelen felébredni abból a lidérces álomból, amelybe a kaotikus és kazuisztikus szabályokat gyártó államgépezet kergette őt. K. úr az arctalan hatalomnak, az orwelli „Nagy Testvér” kénye-kedvének kiszolgáltatott, állandó felügyelet és kontroll alatt tartott individuum. Kafka írásaiban félreérthetetlenül olyan atmoszféra bontakozik ki, amelyben az abnormális szinte észrevétlenül avanszálódik normálissá. Rónay László szerint ebben a légkörben a klasszikus polgári életideál dekadenciája jelenik meg, és az ember létében egyre inkább a jog veszi át a kohéziós szerepet (Rónay 1994, 207). E groteszk módon ábrázolt világban a normaanyag talán nem sokban különbözik a premodern, ókori és feudális keretek között érvényesülő jogtól, ahol is a nagy birodalmak despotái, valamint a teljhatalmú monarchák a Pater Iustitiae, azaz az igazság atyjának pozíciójából nyilatkoztatták ki a megkérdőjelezhetetlen jelleggel érvényesülő akaratukat (Kulcsár 2005, 22), omnipotens jogteremtésüknek pedig csak kevés korlátja volt.³ Max Weber jellemezte akként a korábbi szisztéma bürokratikus vonatkozásait, hogy a német császár „isteni joggal felruházott dilettáns uralkodóként” funkcionált, a bürokrácia nemes egyszerűséggel bitorolta a hatalmi pozíciót a társadalomban, főként azért, hogy kisajátította a relevánsabb politikai döntések meghozatalának jogát – ám a porosz hivatalnoki kar szinte teljességgel alkalmatlan volt eme obligációk ellátására (Kalenszkij 1983, 113).

³ Jean Bodin szerint mindössze az isteni és a természeti törvények képesek a szuverén uralkodó, a fejedelm döntéseinek bizonyos szintű lerontására (Bodin 1987, 80). Thomas Hobbes uralkodói szuverenitásról alkotott koncepciója ennél már tovább „merészkedett”. Ugyan a „halandó Istenként” funkcionáló Leviatán akkora hatalommal rendelkezik, hogy a „megfélemlítés eszközével élve mindenki akaratát a belső békére és a külső ellenséggel szembeni kölcsönös összetartásra irányítja” – mégis szüksége van az állampolgár legitimációra. Ez az a momentum, amelynek révén az állami rendnek alávetetteknek önként kell beleegyezniük az elkülönült köz hatalom létezésébe és fennállásába (Hobbes 2001, 197).

Durkheim a „szent eljogiasítódásaként” tétélezte azt a folyamatot, amelynek során a vallási normativitástól a jogi normativitás stádiumáig jutottak el (Némedi 1996, 272–305).⁴ Sokan azonban a vázolt tendenciákkal szemben is szkeptikusan viselkedtek. Maga a jogpozitivistá Hans Kelsen, a metajurisztikus, jogon túlmutató tényezőket elméletéből – legalábbis eleinte – következetesen kizáró jogbölcse is hangsúlyozta, hogy a Hegel által oly alaposan elemzett polgári társadalom dinamikája, amely a hosszú évszázadok múltán az alkotmányosság – jogbiztonság – közbiztonság triászát uralt „kelepcébe” szorította az államhatalom működését, szinte csak egyetlen szempontból bizonyult sikeres játékosnak.

A demokratikus ideológia terjedése sikerrel kendőzte el és tette elviselhetővé a hatalomnak való alávetettség realitását: az állam a leghidegebb szörnyeteg minden szörnyeteg közül. Hideg még a hazugsága is, és szájából a hazugság kígyózik elő: „Én, az állam vagyok a nép” (Kelsen 1929, 16).

(Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy a fentiekben ugyan a polgári társadalom bürokratikus világára vetített kritikákra fókuszáltunk, ám az is leszögezhető, hogy a bürokrácia – dacára annak, hogy a tudományos szocializmus egyik centrum kérdésének éppen az „állam elhalása” [Lenin 1952, 497–498] bizonyult, a szocialista társadalmakban ugrásszerűen növekedett meg, totális szabályozás alá vonva az élet szinte minden szféráját.)

A Kafka által papírra vetett mű lapjain tehát ebben a túlbürokratizált közegben követhetjük nyomon a főhős kálváriáját, a nagy Pert, amelynek kilátástalan, bürokratikus eljárási „cselekményei” lassan hálóként kezdik befogni a csinovnyik életének minden mozzanatát. K.-val szemben bünvádi eljárás indul, amelyben minden jel szerint előbb várható ítélet, mint vádindítvány; még azt sem adják tudtára, hogy mi is a „vád titokzatos tárgya”. Ebben az abszurd közegben szinte „törvényszerűen” érvényesül számos, a mai jogfelfogásunk szempontjából abszurd jelenség. A teljesség igénye nélkül: a bírák törvénykönyvek helyett *Káma-szútra*-szerű ponyvákban ítéleznek; a tárgyalóteremben nem utasítják rendre a törvényszéki szolga hitvesével szeretkező joghallgatót; a jognak asztalánál senki sem egyenlő; a jogbiztonság és a törvényesség formális elveit szinte óránként vágják sutba. Így talán nem is olyan meglepő, hogy ismeretlenek az olyan alapvető eljárásjogi fogalmak, mint az ártatlanság vételeme, a tisztességes eljáráshoz való jog, a fegyverek egyenlőségének elve, vagy éppen a szabályszerű idézés. „Megszokott” ekként az is, hogy a piszkos lakások helyiségeiben kiala-

⁴ Carl Schmitt hasonló szavakkal jellemezte a folyamatot: szerinte a jogászok „kiköltöztek” az egyházból, megvalósult exodusuk a „szent hegyről a profán területére” (Cs. Kiss 2002, 285).

kított „tárgyalótermekben” senki sem képviseli a törvényes vádat, a bírók pedig mechanikusan ismételtetik zavaros fejtegetéseiket a vádlott bűnösségéről.

Zatonszkij mutatott rá, hogy *A perben* szerepeltetett bíróság annyiban nem tekinthető hivatalos fórumnak, hogy irodái különböző padlásokon helyezkednek el. Ennek ellenére is „szükségszerűnek” kell elfogadnunk, hogy a bíróság szervezete omnipotens, mindenható: minden ház minden padlásán, tehát térben kiterjedten is jelen van (Zatonszkij 1967, 36). Az irodák és hivatalnokok minőszi labirintusában egy végtelen és felfoghatatlan hierarchia léte bontakozik ki; „gyanús terek” expanziójának lehetünk tanúi a regény cselekményének előrehaladtával (Deleuze–Guattari 2009, 25). *A per* Orson Welles által rendezett filmes adaptációjában (1962) egyébként ezek az egymástól el sem szeparált, ugyanakkor geometriai szabályszerűségek szerint elhelyezkedő „irodahelyiségek” érzékletesen szimbolizálják az egyén kiszolgáltatottságát a Hatalommal szemben.

A „Szervezet”, a bíróság mindent és mindenkit ural: mindenki szem a láncban – persze nem kell mindent igaznak tartanunk, csak szükségszerűnek, ezzel avatva világrenddé a hazugságot (Kafka 1968, 179). Ahogy Josef K. fogalmaz improvizált védőbeszédében a „vizsgálati meghallgatás” alkalmával: a bíróság minden megnyilatkozása és aktusa mögött egy nagy szervezet rejlik, de ez a szervezet nem azonos az igazságszolgáltatás független hatalmi ágával; sokkal inkább az egész társadalmat pókhálóként befonó és anonimitásba burkolódzó csoportosulásról van szó, amely ártatlan embereket tartóztat le, és indít ellenük esztelen eljárásokat (Kafka 1968, 43). Ehhez a groteszk jogrendszerbeli állapothoz pedig szemrebbenés nélkül asszisztálnak az ügyvédek mellett a fura világ hölgyei is: „a nőknek van hatalmuk” (Kafka 1968, 172) – replikázik K. a pap szószékről elhangzott kritikájára, amely szerint túl sokszor kereste a szebbik nem képviselőinek segítségét. Burstner kisasszonyt még Josef akarta bevezetni a szerelem nevű stúdium rejtelseibe, de Leni, az ügyvéd ápolónője, illetve a törvényszéki szolgálta cserfes felesége számára már K. jelent vonzó alternatívát: „a vádlottak a legszebbek. [...] Persze, a szépek közt különösen szépek is akadnak. De szépnek mind szép” (Kafka 1968, 151). Pók Lajos mutatott rá, hogy Kafka nőalakjai (köztük a fentebb is említett figurák) a nyugtalanság, a szenny és az önzés képzetét keltik (Pók 1981, 178). Olvasatunkban ezek az alakok a Szervezet segéderőit és asszisztenciáját jelentik⁵, miként a globalizáció gépezete sem

⁵ Deleuze és Guattari interpretációja szerint pedig a fentebb idézett illyési mondattal egyezően valójában szinte mindenki a bíróság alkalmazottja: a gyűlésre emlékeztető bírósági meghallgatás hallgatósága, a templomban prédikáló börtönkáplár, Titorelli, a festő, a kétes hírű fiatalasszonyok, de még a festő „műterme” körül lebzselő perverz kislányok is (Deleuze–Guattari 2009, 99). Josef K. szerint pedig a Szervezet integráns figurái az örök, a felügyelők, a vizsgálóbírók, talán még a csendőrök és a hóhérok is. A „vesszőzs” jelenet is arra enged következtetni, hogy a Szervezet mindenütt jelen van, még K. munkahelyén is.

működhetne a helyi végrehajtók támogató segédkezése nélkül. Milton Friedman és Friedrich August Hayek monetarista tanai, amelyek a piaci fundamentalizmus előfutárjaiként az államnak a gazdaság terepéből való kivonulását hangsúlyozták, feltehetően porba hullottak volna, ha Margaret Thatcher (1979) és Ronald Reagan (1980) – majd más kormányzatok – nem részesítették volna őket közhatalmi patronálásban.

Kállai R. Gábor meglátása szerint a „kafkológusok” mindig akkor kezdtek analízálni az író műveit, amikor válság alakult ki a társadalmi szférákban. Így a Kafka-olvasatok elterjedésének első igazi korszaka a fasizmus, illetve nemzetiszocializmus térnyerése volt: az 1920-as, 1930-as évektől kezdve az autoriter egyéniségek, illetve a brutális és iparszerű diktatúra karkai előképét sulykolták. Később, az 1960-as években, az alternatív mozgalmak mondanivalójának dominánsabbá válásával az elidegenedés, az elmagányosodás és az értelmes élet hiánya lettek a Kafka-elemzők kedvelt toposzai (Kállai R. 2004, 13). A magunk részéről úgy véljük, hogy az információs/fogyasztói társadalom és a globalizáció „hívószavaival” jellemezhető jelenlegi világrendszerben túlon túl sok anomália létezik ahhoz, hogy Kafka írásait újra felfedezzük. Ez akkor is így van, ha

a globalizáció alatt a kritikusi és gyakran az apogolétái által is értett jelenségegyüttes leírása (liberalizáció, dereguláció, privatizáció, az állam szerepének visszaszorulása – visszaszorítása, a piaci szereplők kíméletlen, csak a profitra fókuszáló magatartása, a reálgazdaságtól elszakadó, önálló életre kelt pénzügyi szféra tevékenysége), a globalizáció fogalma a leggyakrabban nem egyszerűen téves, hanem értelmezési zavarok forrása (Németh 2009, 157).

A globalizáció népszerű toposzai közül csak az egyik a Birodalom entitásának megragadása és elemzése, ám meggyőződésünk szerint ez az aspektus kiválóan alkalmas arra, hogy érzékeltessük a Szervezetben rejlő hatalmi potenciál valós kiterjedtségét.

A Szervezet olyasmi, mint Hardt és Negri Birodalma (*Empire*), a „világ csendőre”: egyszerre mindenütt jelen van, ennek ellenére mégsem tudjuk lokalizálni. Kafka alkotása is ezért időszzerű és aktuális: a Szervezet örökkön jelen van, legfeljebb nem feltétlenül vesszük észre, és a szereplők változnak. Az 1930-as évek Führer-Prinzip uralta, „ezerévesnek” elgondolt birodalomra éppoly érvényes volt a karkai szituáció, mint a bolsevik Szovjetunió és vazallusai kirakatperekét konstruáló megtorló gépezetére; vagy éppen napjaink globalizált kapitalizmusára, ahol is a transznacionális vállalatok, a fogyasztói társadalom piedesztálra emelt regulátorai vagy éppen a kereskedelmi médiumok és bulvárlapok teljesítik be a Friedrich Schiller és Georg F. W. Hegel által említett világtörténelmi ítélszék (Hegel 1911, 271) kíméletlen verdiktjét.

Hardt és Negri már említett munkájukban amellettt érvelnek, hogy a globális piac és termelés áramköre mellett kialakult egy globális rend, az irányítás új logikája és struktúrája – a szuverenitás új formája. A Birodalom az a politikai tényező, mely szabályozza ezen globális csereforgalmat, ő az a szuverén hatalom, amely kormányozza a világot. [...] A szuverenitás új formát öltött egy sor nemzeti és nemzetek feletti szervezet képében, melyeket kizárólag az irányítás és az ellenőrzés logikája egyesít. [...] A Birodalom irányítóhatalma korlátlan, [...] a társadalmi rend valamennyi regiszterén játszik, a szociális világ mélységei felé terjeszkedik. Uralmának tárgya a társadalmi élet a maga teljességében (Hardt–Negri 2001, XI–XIV).

Ezt a korlátlan politikai hatalmat egészíti ki Campos szerint az „agyonjogiasítás” (*juridical saturation*) Amerikai Egyesült Államokban kifejlesztett gyakorlata, amely a világunkban tapasztalható, nagyfokú deregulációs hullám dacára, paradox módon éppen kiterjeszteni igyekszik a jog társadalomra gyakorolt hatókörét. Ahogy fogalmaz: ez az agyonjogiasító kultúra már nem is ismer olyan társadalmi relációt, amely ne lenne alávetve az állami szervek lehetséges felügyeletének szabályozásának (Campos 1998, 34). Ahogy *A per* nagybácsija is azt szajkózza Josefnek, hogy ügyvédhez kell fordulnia, e szemlélet is azt propagálja, hogy bátran irányítsuk figyelmünket a jogra, mintegy elixírként kezelve azt (Campos 1998, 5). A jogászok ugyanis mintegy a bölcsek kövének birtokosai, hiszen a szerzett tudásuk „amulettje” lenyűgöző erővel rendelkező óriásokká emeli őket. A tudományosnak álcázott, valóban tautológiát eredményező gondolkodásmód jelenkori felmagasztolása átcsap egy axiomatikus, ál-vallásos álcát öltő hitbe, ahol lényegében az irracionalitás mezsgyéjére téved át a racionalizmus (Campos 1998, 150) – akárcsak Kafkánál. Rónay szerint Kafka hőse mind nagyobb hatásfokkal van kiszolgáltatva a jogrendnek,

és mind világosabb számára, hogy azt, bármilyen ismeretekkel rendelkezék is, sosem ismerheti meg, nem láthatja át. Nem igazodik el a paragrafusok útvesztőiben, hiszen szinte napról napra születnek új törvények. Így aztán egyre rémültebben és egyre tétovábbban próbálja magát kiismerni közöttük. Ám mind jobban úgy érzi, hogy élete teljesen felsőbb, irracionális hatalmak kénye-kedvétől függ (Rónay 1994, 208).

Mihály Csilla a *Don Juant A perrel* összehasonlító elemzésében ugyancsak utal rá, hogy Kafka regényében központi motívumként jelenik meg az „ismeretlen, rettentő hatalmakkal vívott harc deromanizált változata”. Josef K. kálváriája ugyanis a titokzatos bírósággal folytatott küzdelmek ábrázolásán keresztül tárul az olvasó elé (Mihály 2020, 92), méghozzá akként, hogy az újabb

és újabb szereplők, valamint jelenetek fokozatosan vezetnek a törvényszéki befolyás és hatalom mind szélesebb kiterjesztéséhez K. életére nézve (Mihály 2019, 94).

A fentebb elmondottak alapján „joggal” merülhet fel a kérdés, hogy minek a metaforájaként is jelenhet meg a regényben az onnipotens bíróság. A fenti okfejtések alapján egészen nyilvánvaló jelenséggént utalhatnánk a bürokráciára, valamint a rendszeres jogszabály-változtatásokra, a jogszabály-inflációra és a jogrendszer térrénumában eszközölt gyakori átfogó módosításokra, illetve a kazuisztikára, amelyek szinte bizonyosan nem válnak a jogbiztonság dicsőségére. Ám a bíróság mint metafora nem pusztán a jogi alrendszer világára vonatkozatható; Max Brod például a lehetséges vallási konnotációkra utalt, amikor azt állította, hogy *A perben* „az istenség két megjelenési formája” kerül ábrázolásra a „kabbala értelmében – a törvényszék és a kegyelem”. A vallási magyarázatok tárházát gyarapítják azok a teóriák is, amelyek az ember eredendő bűnösségének bibliai példázatának továbbélését domborítják ki. Mások inkább az egzisztenciál-filozófia talajára helyezkednek, amikor a K.-val szemben folytatott eljárást az egzisztenciális bűnnek tudják be. A pszichoanalitikusok megoldása szerint K. a bankhivatalnok mintapéldányaként igyekszik alkalmazkodni a társadalmi szerepéhez, elfojtva ezáltal természetes érzéseit és ösztöneit – a bíróság pedig a „bűntudat álomszerű rémképeként” jelenik meg K. életében (Győrffy 2008, 66–67).

Akármelyik tézist is tartjuk plauzibilisnek, azt mindenképpen leszögezhetjük, hogy *A per* vége éppolyan homályos értelmű, mint a kezdete – érezzük, hogy a végkifejlet ellenkezik mindannyiunk természetes jogérzékével, de a kafkainál adekvátabb befejezést nem is találhatnánk. A fentiekben a globalizációval összefüggésben kifejtettekre visszacsatolva jelezzük: reméljük, hogy a globális erőterben kibontakozott erőteljes változások nem fognak a kafkaihoz hasonló *unhappy endet* eredményezni.

Irodalom

- Bodin, Jean. 1987. *Az államról*. Ford. Máté Györgyi, Csűrös Klára. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Campos, Paul F. 1998. *Jurismania: The Madness of American Law*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- Cs. Kiss Lajos. 2002. Egy keresztény Epimétheusz. In Schmitt, Carl: *A politikai fogalma*. Ford. Cs. Kiss Lajos. Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor Kft.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix. 2009. *Kafka a kisebbségi irodalomért*. Ford. Karácsonyi Judit. Budapest: Qadman Kiadó.

- Filó Mihály. 2020. „[Ú]gy érezte, szégyene talán megöli őt”: Bűnösség és büntudat Kafka világában. In Fekete Balázs – Molnár András szerk.: *Iustitia emlékezik: Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. 205–212. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet.
- Győrffy Miklós. 2008. A követhetetlen norma. Közelítés Kafkához. *Alföld* 59 (2): 64–75.
- Hardt, Michael – Negri, Antonio. 2001. *Empire*. Cambridge – Massachusetts: Harvard University Press.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1911. *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Leipzig: Felix Meiner.
- Hobbes, Thomas. 2001. *Leviatán*. Ford. Vámosi Pál. Kolozsvár: Polis Könyvkiadó.
- Janouch, Gustav. 1972. *Beszélgetések Kafkával*. Ford. Tandori Dezső. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kafka, Franz. 1968. *A per*. Ford. Szabó Ede. Budapest: Akkord Kiadó.
- Kalenszkij, V. G. 1983. *Az állam mint a szociológiai elemzés tárgya*. Ford. Popovics Béla. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kállai R. Gábor. 2004. *Kafkománia*. Budapest: Criticai Lapok Alapítvány.
- Kelsen, Hans. 1929. *Vom Wesen und Wert der Demokratie*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Kulcsár Kálmán. 2005. *Jogszociológia*. Budapest: Vince Kiadó.
- Lenin, Vlagyimir Iljics. 1952. Állam és forradalom: A marxizmus tanítása az államról és a proletariátus feladatai a forradalomban. 409–528. *V. I. Lenin művei*. 25. kötet (1917. június–szeptember). Budapest: Szikra.
- Mihály Csilla. 2019. „Melyik színházban játszanak?”: Figurális és scenikus ismétlésstruktúrák Franz Kafka *A per* című regényében. *Filológiai Közöny* 65 (3): 81–97.
- Mihály Csilla. 2020. E. T. A. Hoffman és Franz Kafka: Strukturális rokonság a romantika jegyében? *Filológiai Közöny* 66 (4): 87–99.
- Némedi Dénes. 1996. *Durkheim*. Budapest: Áron Kiadó.
- Németh György. 2009. A gazdasági rend formamódosulásai: Tőke – munka – jövedelem. In Veress József szerk.: *Gazdaságpolitika a globalizált világban*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Pók Lajos. 1981. *Kafka világa*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Rónay László. 1994. *A per*. In Juhász Erzsébet szerk.: *Ötven nagyon fontos regény: Műismeret és műelemzés*. Budapest: Lord Könyvkiadó.
- Weber, Max. 1970. *Állam, politika, tudomány*. Ford. Józsa Péter. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Zatonszkij, D. V. 1967. *Franz Kafka és a modernizmus problémái*. Ford. Sz. Höcker Krisztina. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Aleks PONGRAC

KNJIŽEVNOST UZVRAĆA UDARAC, ILI PITANJE INSTITUCIONALNE NADMOĆI U KAFKINOM PROCESU I U NAŠEM GLOBALIZOVANOM SVETU

Studija analizira roman *Proces* Franca Kafke, fokusirajući se na određene aspekte institucionalne nadmoći i delovanja birokratije. Takođe povlači paralele sa sličnim trendovima u današnjem globalnom društvu. U savremenom sistemu, koji karakterišu „slogani“ informacionog/potrošačkog društva i globalizacije, nesporno postoji obilje anomalija kadrih da podstaknu reinterpretaciju Kafkinih dela. Autor nastoji da osavremeni pristup Kafkinom klasičnom romanu, pre svega sa stanovišta teorija o birokratiji. Osim ispitivanja birokratskih mehanizama, autor se periferno dotiče i drugih relevantnih aspekata tumačenja. Uključivanje tendencija globalizacije u analizu romana kasnije može stvoriti temelj za nove analitičke okvire i pružiti nove aspekte za interpretaciju Kafkinog stvaralaštva.

Ključne reči: Franc Kafka, pravosuđe i književnost, birokratija, globalizacija, institucionalna nadmoć

Alex PONGRÁCZ

LITERATURE STRIKES BACK, OR THE QUESTION OF ORGANISATIONAL SUPREMACY IN KAFKA'S *THE TRIAL* AND IN OUR GLOBALISED WORLD

The study analyzes Franz Kafka's novel *The Trial*, focusing on some aspects of organizational supremacy and bureaucratic mode of operation. It also draws parallels with similar trends in today's global society. Undeniably, in the current global system characterized by the "slogans" of the information / consumer society and globalization, there are far too many anomalies to rediscover Kafka's writings. The author tries to update Kafka's classic novel by approaching it primarily from the standpoint of bureaucratic theories, and he is aware that in addition to examining the mechanism of bureaucracy, other aspects may arise in connection with the interpretation of the work. While it refers to these possibilities of interpretation, it is only peripherally touched upon relevant to the study. Incorporating globalization trends into analyzing Kafka's work may later embed new analytical frameworks and add new aspects to Kafka's repository of interpretations.

Keywords: Franz Kafka, law and literature, bureaucracy, globalization, organizational supremacy